

**АКАДЕМІК
ОЛЕКСАНДР САВИЧ МЕЛЬНИЧУК
І СУЧАСНЕ МОВОЗНАВСТВО**

(ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2012

етимологічного класу. Побудована індекс-множина доступна через головний інтерфейс користувача.

Інструментальний комплекс ЕСУМ функціонує в режимі Віртуальної лексикографічної лабораторії (ВЛЛ), що дозволяє одночасно працювати зі словником віддаленим користувачам. Розроблена інструментальна система пропонується як база для інших етимологічних лексикографічних систем.

Список літератури

1. Етимологічний словник української мови : В 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2011. – Т. 1–6.
2. Остапова И. В. Лексикографическая структура этимологического словаря и его представление в цифровой среде // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии : По материалам ежегодной Междунар. конф. «Диалог 2009» (Бекасово, 27–31 мая 2009 г.). Вып. 8(15). – М.: РГГУ, 2009. – С. 359–365.
3. Остапова И., Якименко К. Инструментальная лексикографическая система этимологического словаря украинского языка // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології : MegaLing-2007 : Зб. наук. праць. – К.: Довіра, 2008. – С. 276–290.
4. Широков В. А. Элементы лексикографии. – Київ : Довіра, 2005. – 304 с.

В. П. Пономаренко

НАЗВИ СРІБЛА В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ

У статті розглядаються проблемні питання, стосовні походження назв одного з найпоширеніших і найуживаніших металів у слов'янських, германських, романських та інших індоєвропейських мовах, а також основні риси семантичного розвитку відповідних лексем і їх вербалізація в різних мовах світу.

Ключові слова: назви срібла, походження, запозичення, семантика.

The article deals with issues regarding the origin of the Slavonic, Germanic, Romance and other Indo-European names of one of the most widespread and most widely used metals, as well as the main features of their semantic development and verbalization in various languages of the world.

Key words: names of silver, origin, loan word, semantics.

Значна частина індоєвропейських назв срібла (слов'янські, балтійські, германські) є характерним прикладом міграційного терміна, який поширився за історично віддалених часів на значній території. Водночас вони становлять

етимологічну проблему, що досі не втратила своєї актуальності. Коли йдеться про гіпотетичну індоєвропейську основу, дослідники виокремлюють кольорову ознаку, а саме позначення (металу) ‘білого’, ‘блискучого’, ‘світлого’. Проте балтослов’янські й германські назви досі залишаються мовно-історичною загадкою, а відповідну (“північноєвропейську”) групу лексем називають “темною”. Так, Хр. Станг, об’єднуючи етимологічно ст.-сл. *sъrebro* (*sъrebro*) і рос. *серебро* з гот. *silubr*, д.-в.-нім. *silabar*, д.-англ. *seolfor*, д.-ісл. *silfr*, лит. *sidābras*, лтс. *sudrabs* і т. д., змушений був констатувати, що про їх (подальше) походження “поки що не вдалося з’ясувати нічого точного” [38, 47]. Немає сумнівів лише відносно того, що йдеться про запозичення з неіндоєвропейської мови. На думку О. М. Трубочова спільної праіндоєвропейської назви срібла взагалі немає, тому що цей метал відомий лише з III–II тисячоліття до н. е. [9, 76; пор. 20, 45–46]. В окремих джерелах згадується, зокрема, шумерська назва срібла *ku babbar*, при цьому значення її складників тлумачаться як ‘бути чистим’ і ‘білий’.

Сконструйована Хр. Стангом германо-балто-слов’янська ізоглоса (нім. *Silber* – лит. *sidābras* – рос. *серебро*) використовується у вступі до його монографії як приклад лексико-семантичної групи, характерною ознакою якої є відсутність точних фонетичних відповідностей, а також підстав уважати, що йдеться про проникнення слів з однієї групи до інших. Подібний висновок можна зустріти як у працях попередників норвезького лінгвіста, так і в сучасних джерелах [див., напр., 32, 136; 7 II, 279; 22, 33; 4, 408; 5, 213 і 313; 19, 644; 42 II, 1346; 14, 60]. Дещо конкретніше висловлюються інші автори, говорячи про згодом східне або ж азійське походження відповідних назв [див. 10 III, 606; 8, 275; 37, 1312; 34, 827]. Крок уперед роблять дослідники, які обмежують можливий ареал їх походження Передньою [1, 713; 29, 763] або Малою Азією [24, 117; 12 II, 156]. Разом із тим учені намагалися й намагаються точніше локалізувати джерело запозичення. Ще в XIX ст. було зроблено й пізніше підтримано припущення про семітське походження германо-балтослов’янських назв срібла, у зв’язку з чим проводилася паралель з ассир. **saḡrūm* (акад. *saḡru* < *saḡru* ‘танути’) букв. ‘що відхиляється’ (припускається спорідненість із *širāiim* ‘білий метал’), пізніше ‘срібло’ [36 2, 395; 27, 88; 28, 1152; 40, 475; 33, 407]. При цьому, щоправда, висловлювалися лише припущення щодо шляхів міграції семітського терміна на північ або вздовж Дніпра чи сушею за посередництвом мандрівних ковалів-циганів [22, 209]. “Семітська” гіпотеза бралася під сумнів і заперечується й досі, до того ж опоненти називають її

неймовірною з фонетичного й географічного погляду [див., напр., 31, 6]. Не менш популярною була інша “передньоазійська” гіпотеза, згідно з якою джерело слід шукати в назві понтійського міста Ἀλύβη ‘Аліба’ [див. 36 2, 394 і 395; 26 X, 975; 21, 1234; 28, 1152; 41, 213–214], що згадується в “Іліаді” Гомера й називається навіть батьківщиною срібла. Інші дослідники порівнювали балтослов’янські й германські назви з д.-інд. *sitābha* ‘блискучий, сяючий’ і лит. *svidus* ‘т. с.’, д.-інд. *śveta* ‘білий’, авест. *špenta*, лат. *sidus* ‘зірка, небесне світило’, а також із лат. *sulphur* (*sulfur*) ‘сірка’ [про це див. 26 X, 975]. Остання паралель є досить цікавою, адже варто враховувати, наприклад, те, що точної етимології слов’янських назв сірки фактично немає [див., напр., 13, 407], а також інший вартий уваги (екстралінгвальний) факт – срібло, як відомо, досить рідко зустрічається в самородному вигляді, виявляються головним чином його сполуки з сіркою і сурмою. Ще одне припущення належить М. Будимиру, який виводив усе з анатолійського архетипу *subau-ḡo* ‘блискучий’, на що звертав увагу М. Фасмер, заперечуючи при цьому І. Н. Мікколе, який порівнював лит. *sidābras* із гр. *σίδηρος* ‘залізо’ [10 III, 606–607]. Згадаймо, нарешті, “хетську” гіпотезу Й. Фрідріха, що наводив у контексті досліджуваних назв хет. *uḡu Hattuša* ‘столиця землі *Hatti* й сама країна’ [25, 67]. Із цією концепцією перетинається інша – “середземноморська”, згідно з якою в основі цих назв – егип. *hetch* ‘срібло’ (можливо, від *had/hat* ‘біле’ – прим. авт.) і хет. **hattus* букв. ‘хетський метал’ (‘срібло’) [35, 623].

Якщо говорити про сучасні дослідження, то найбільший інтерес становить твердження В’яч. Вс. Іванова про картвельське походження: як етимон наводиться занська словоформа *wegclxl* ‘срібло’ (пор. груз. *wegcll-*, мегр. *warčxil* ‘т. с.’); цю концепцію активно критикував Т. Д. Хедден [див. 11, 104], посилаючись, зокрема, на одну з попередніх праць того ж автора, в якій висувається теза про наявність подібних назв срібла в Європі до появи індоєвропейців [3, 98], що виключає можливість запозичення з кавказьких мов. У монографії 1984 року останній автор, зіставляючи “германо-балтослов’янське слово” з баск. *zillar, zilhar, zirar, zidar* ‘срібло’ (досить цікавим видається той факт, що ще О. Шрадер писав про баск. *silarra* як запозичення з німецької мови [15, 269]), ар. *saḡf* тощо, говорить уже про “більш віддалену спорідненість із картв. **wegčxl-*”, порівнюваним дослідниками ще й із урартською назвою *ušhu* [1, 105]. Отже, гіпотеза залишається за будь-яких умов саме такою. Варто також згадати думку Е. Френкеля про те, що, попри свою давність, германські, балтійські та слов’янські назви

срібла, які є запозиченнями з невідомої неіндоєвропейської мови, можуть бути зведеними до єдиної основи [24, 117], хоча інші автори висловлювали протилежні думки [22, 33; 6, 213], підкреслюючи при цьому, що ці назви були запозичені з одного джерела, але самостійно. Тобто не можна, як це робив, наприклад, А. Фік, об'єднувати їх, зводячи до “північноєвропейського” конструкта *sīabra [23 II, 483]. Водночас на думку Х. Пауля та деяких інших дослідників первісним запозиченням (із східної мови) було лише ст.-сл. sīrebro [про це див. 26 X, 975], а пізніше подібні назви з'явилися і в германських мовах; не відкидалася й можливість зворотного керунку запозичення, що відповідає концепції Ф. Клуге. Про “вірогідність слов'янського посередництва” говорить і В. В. Мартинов (автор має на увазі перехід прасл. sьrebro > герм. silubra), проте йдеться про один із “випадків із середньою відносною надійністю” [4, 180]. Нарешті, існує також новітня гіпотеза О. М. Трубачова, який, удаючись до історичних і культурологічних фактів, реконструює балтослов'янсько-германську основу *sibrap- / *subrap- і пов'язує її з топонімічною назвою Σιβριατα (згадуване Птоlemeєм місто або селище на території сучасної Кубані), згодом індоарійського походження, – від д.-інд. *súb(h) гі ара ‘світла вода’ [див. 9, 79–81].

Отже, слід констатувати, що не тільки походження слов'янських назв срібла, а й генеалогічне співвідношення між елементами названої вище ізоглоси залишається проблемним питанням. Більшість етимологів загальнослов'янської основою вважає в цьому разі форму *sьrebro [2 5, 387; 10 III, 606; 30, 481; Черных 12 2, 156; 4, 180 і т. д.]. В. В. Мартинов, приймаючи відому “близькосхідну” гіпотезу щодо походження досліджуваних назв, зазначає факт розширення вихідної (семітської) форми слов'янським суфіксом -го [4, 180–181]. Заг.-сл. *сербро розглядається у словнику О. Г. Преображенського, при цьому пропонується оригінальне пояснення, згідно з яким першу частину основи, тобто *сер-*, слід тлумачити семантично як ‘світло, блиск’, а другу (*-бро*) – пов'язувати з *бере* із вихідним значенням ‘ношу’ (пор. лат. *fer* < *fero* ‘ношу’); отже, срібло – це, власне, ‘світлоносний метал’ [7 II, 278]. Факт індоєвропейського походження слов'янських назв срібла, що впливає з цієї думки, вимагає вагомійшої аргументації, до того ж не тільки лінгвістичної. Обидві названі праформи наводяться і в словнику Х. Шустера-Шевца, але при цьому робиться географічна (і, відповідно, генеалогічна) диференціація, тобто форма *serbro називається північно-західною, а *sьrebro – південною [37 17, 1312; див. тж. 2 5, 387], – пор., напр., п. srebro і рос. *серебро*).

Парадокс, однак, полягає в тому, що, попри всю близькість слов'янських назв срібла, складно реконструювати з достатньою точністю спільну праформу. Основна проблема пов'язана із складним співвідношенням двох плавних звуків, перший із яких є головною загадкою, у зв'язку з чим В. Махеком був запропонований “альтернативний” варіант *sir/lobro [30, 481]. Саме суфіксальне розширення первинної (неіндоевропейської) основи спричинило складну морфологічну різноманітність лексем-назв срібла у слов'янських мовах. Така своєрідна мозаїчність простежується вже при порівнянні сучасних східнослов'янських назв – укр. *срібло*, рос. *серебро*, блр. *серабро* і *срѣбра*. Привертає до себе увагу і помітна різниця у вокалізмі. Усе це говорить про тривалий історичний «стаж» назви, запозиченої у досить давні часи. Одним із свідчень давнього знайомства наших предків із сріблом є відома історикам срібна монета X ст. із старослов'янським написом *Владимиръ на столѣ и а се его серебро*. Що ж стосується рус. *сѣребро*, то вперше воно зафіксоване в тексті XI ст. «XIII слів Григорія Назіанзіна»: *Сѣреброклепчи сѣребро клеплють*. Оскільки маємо тут складне слово, слід припустити давніше походження назви металу. До того ж для руських назв срібла характерні як поліморфізм, так і полісемія. Так, наприклад, у написі на монеті 1054 р. читаємо: *Ярославле сѣребро*. Форма *серебро* (пор. прасл. *srebro) в тексті чорноризця Нестора (80-і рр. XIII ст.), виступає, подібно до назви золота, у збірному значенні (тобто ‘срібні речі’): *А ще бо или серебро или злато скровно будетъ подѣ землю...* Можна виокремити й інше збірне значення (з елементами метонімії) – ‘грошова цінність’ – у прикладі з «Договору великого князя Ігоря з Греками» (початок XII ст.): *Ци аще оударитъ мечемъ или копьемъ или кацѣмъ любо оружьемъ Русинъ Гръчина или Гръчин Русина, до того дѣла грѣха заплатитъ серебра литръ е по закону Рускому*. Поряд із названими формами (до яких слід іще додати *срѣбро*) в XI ст. виникає і повноголосна форма *серебро*, що виступає, наприклад, в Ізборнику Святослава 1073 р., як у загальному значенні, так і в значенні ‘гроші (взагалі)’: *И домочадѣци, и коуплении серебрямъ*. У пам'ятках XII ст. форма *серебро* стає вже доміантною, див., напр., Іпатіївський (1150 р.) або Лаврентіївський літопис: *они же, емелюче серебро изоу оушью и съ шиш, сливаюче же серебро...*, *Вкова в ню (въ икону) бол тридесять гривенъ золота, кромъ серебра и каменя драгаго и женчюга*. Зазначимо, що вже для ранніх руських текстів характерною є велика кількість композитів із компонентом ‘срібло’. Відсутність єдиної форми слова із значенням ‘срібло’ є характерною і для староукраїнських текстів

XIV ст. Так, у львівській Грамоті 1368 р. читаємо: *коупиль пань ганько сварци ... село и землю ... за ... гривень серебра*, а в грамоті 1370 р. зустрічаємо непереноголосний варіант: *а далі имі всѣм трѣм срѣбро посполною рукою*.

Із рус. *сърѣбро* (ст.-укр. *серебро, сребро*) традиційно виводиться й сучасне укр. *срібло*, однак ця форма з'явилася внаслідок цілої низки морфологічних перетворень. Семантика його загалом та сама, що і в рос. *серебро*; називаються, щоправда, і деякі інші переносні значення, зокрема 'сивина, сиве волосся'. Фіксуються також застарілі форми *сребро* і *серебро*: *Тогда козаки на коні сідали, / Чотири тисячі безбожних бусурманів побіждали (Сребро і злото турецькеє од них забирали,) / До города Січі швиденько поспішали, / В городі Січі безпечно себе мали, / Серебро і злото турецькеє між собою розділяли* (з думи "Отаман Матяш старий", записаної на початку минулого століття). Поетичною стилізацією можна пояснити й уживання старих форм у творах Т. Г. Шевченка, як, наприклад, у наступному уривку з поеми "Сон": *За богами – панства, панства / В сребрі та златі*.

У сучасній російській мові *серебро* (єдина форма, що затвердилася) зберігає основні значення руських етимонів, тобто: 'благородний метал сірвато-білого кольору з блиском' (пор. *блестеть, сиять* і т. д. *серебром, как серебро*); збірн. 'вироби з цього металу, срібні речі', пор. *столовое (чайное) серебро*; збірн. 'дрібні розмінні монети із сплаву, в якому основною складовою частиною є срібло або нікель', до них додалося і переносне значення 'мелодійність, дзвінкість, чистота (голосу, звуку і т. п.)'. Утім, етнографічний і літературний матеріал свідчить про те, що уособленням багатства (а також сили, вірності і чистоти) завжди вважалося передусім золото (згадаймо «Лихо від розуму» О. С. Грибоєдова: *... не то на серебре, / На золоте едал*; срібло ж традиційно означає невинність, незайманість, асоціюється з блиском і чистотою, що має під собою абсолютно реальну об'єктивну основу (маємо на увазі зовнішні і внутрішні властивості срібла).

Зазначимо й інший примітний момент. Однією з давніх назв платини є рос. *серебрец*. Цікавим у цьому зв'язку видається той факт, що сучасні назви срібла в іберо-романських мовах (ісп. і кат. *plata*, порт. *prata*), є етимологічно спорідненими з індоєвропейськими назвами платини – пор. укр., рос., макед., б., с. *платина*, блр. *плаціна*, ч., слвц., слвн., хорв. *platina*, п. *platyna*, лтс. *plafins*, лит. *platina*, ісл. *plátina*, дан. *platin*, норв., шв. *platina*, англ., афр. *platinum*, нідерл. *platina*, нім. *Platin*, ісп., галіс., іт. *platino*, порт. *platina*, кат. *plati*, франц. *platine*, окс., рет. *platin*, рум. *platină*, алб. *platina*, вал. *platinwm*,

ірл. *platanam* тощо. Останні ж походять, як відомо, саме від іспанської назви [див. 18, 463]. Усе пояснюється подібністю кольору двох металів (у російській мові однією з історично перших назв платини (XIX ст.) було *белое золото*, пор. сучасну грецьку назву *λευκόχρυσος*, букв. ‘біле золото’ поряд із запозиченим *πλατίνα*. Є й інші відомі з історії описові назви платини в російській мові (XVIII ст.), зокрема *испанское золото*. Слід, однак, уточнити, що історично перша іспанська назва *platina*, виникнення якої датується серединою XVI ст., є варіантом демінутивної форми від назви срібла (*plata*), тобто ‘срібельце’. “Нестандартність” випадку полягає в тому, що сучасне ісп. *platino* (перша фіксація – 1817 р.) вважається результатом запозичення франц. *platine* (1780 р.), що йде від того ж ісп. *platina* [18, 463]. Назва металу була запозичена й неіндоєвропейськими мовами: пор. баск. *platino*, уг., фін. *platina*, ест. *platina*, тур. *platin* і т. д.

Назви срібла у мовах західнослов'янської підгрупи представлені п. *srebro*, каш. *strzybro*, *strzybło* і *strzebro*, ч. *stříbro*, словц. *striebro*, полаб. *srebrú*. Вони пов'язуються з реконструйованим північно-західним різновидом праслов'янської основи **serbro*. Виняток становлять лише серболужицькі форми, тобто в.-луж. *slěbro*, н.-луж. *slobro* і *slabro*, на які, можливо, вплинув германський адстрат, а точніше німецька назва *Silber*. Сучасне п. *srebro* уперше зафіксовано у пам'ятках XVI ст.; показовими є розмовні форми *śrybło* і *srebló*, що наближаються до укр. *срібло*, хоча, на думку А. Брюкнера, слід було б очікувати зворотної асиміляції (*šlěbro*), оскільки змінюється, як правило, перше з двох *r* [16, 511], тобто йдеться про розподібнення за германським зразком. Ч. *stříbro* (< ст.-ч. *střiebro*) і словц. *striebro* (пор. діал. *srebro*, *srěblo*, *sriablo*, *strěblo*, *striablo*) так само не мають специфічних значень, можна зазначити лише ч. *čínske stříbro* і словц. *čínske striebro* ‘альпака, мельхіор’, букв. ‘китайське срібло’ (пор. ще словц. *je ako živé striebro* ‘він як ртуть’ – про дитину). У верхньолужицькій мові, окрім літературної форми *slěbro* ‘срібло’, існують діал. *slěbero* і *slěboro*, а також лексичні варіанти *slěber* і *slěbor*, що склалися під німецьким впливом, до того ж у пам'ятках XVII–XVIII ст. зустрічаються форми *slěbro*, *ssliebro* і навіть *sliber* [37 17, 1312]. Із нижньолужицьких форм наведемо літературну *slobro* (поряд із *slabro*) і діал. *sroblo*, *srebro* і *srěblo* ‘срібло’ (пор. відповідні східнослов'янські назви), а також назви, що виступають у текстах минулих (XVI–XVIII) століть: *schlobro*, *ssliebro*, *srebow*, *schrebro*, *srjebro*. Сполучення на зразок в.-луж. *žiwé slěbro* і н.-луж. *žiwé slobro* (пор. ч. *živé stříbro*, словц. *živé striebro* розм. ‘ртуть’,

пор. лат. *argentum vivum*) уважаються калькованими [Ibid., 1313]. Як видно з наведеного матеріалу, простежуються найрізноманітніші варіанти дисиміляції і (меншою мірою) асиміляції, метатези, семантика ж особливою специфікою не вирізняється.

В основі південнослов'янських назв срібла – ст.-сл. *сьребро* / *сьребро* (пор. південне прасл. *сьегро*), що, згідно з коментарем К. Буги, співвідносяться між собою так само, як лит. *sudābras* і *sidābras* або лтс. *sudrabs* і *sidrabs*, тобто чергування *ь / ь* (як *у / і* в балтійських мовах) передбачає наявність подібного явища в мові, яка стала джерелом запозиченої назви металу [17 II, 564]. Б. *сребро* (пор. макед. *сребро*) має в цілому ті самі значення, що й рос. *сребро*, тобто, окрім позначення самого металу, вживається як збірна назва срібних виробів або ж срібних грошей; є також і переносне значення ‘колір або блиск, що нагадує цей метал’. Те ж саме переносне значення ‘ртуть’ мають б. *живо сребрѣ* і макед. *живо сребро*. І, нарешті, додамо с., макед. *сребро*, хорв., словн. *srebro* (пор. тж. словн. *srebrŏ* або, напр., с. *живо сребро*, хорв. *živo srebro* і словн. *živo srebrŏ* ‘ртуть’).

Отже, слов'янські назви срібла, які історично є запозиченнями (подібно до балтійських і германських) із неіндоевропейської мови, давно пройшли всі етапи асиміляції в усіх відповідних мовах і дали значну кількість дериватів різної частиномовної належності, що охоплюють найрізноманітніші сфери буття. Назви срібла і їх похідні часто зустрічаються в літературі (особливо в поезії) слов'янських, балтійських та германських народів, однак саме у слов'ян вони набули особливо виразного звучання.

Германські назви металу, а саме ісл. *silfur*, норв., дан. *sølv* (с.-дан. *selver*, *silver*), шв. *silver*, фриз. *sulver* (д.-фриз. *selover*, *selver*, *silver*), англ. *silver* (с.-англ. *silver*, *seolver*, *selver*; д.-англ. *siolfor*, *siolfur*, *seolfor*, *silofr*, *sylaft*), англ. діал. (шотл.) *siller*, нідерл. *zilver*, афр. *silwer* (пор. н.-нім. *Sülver*), нім. *Silber* (пор. д.-в.-нім. *silabar*, *silbar*, *silbir*), люкс. *Selwer* (пор. д.-сакс. *siluvar* [29, 763]), генетично споріднені із слов'янськими і балтійськими, так само мають не з'ясоване до кінця походження. Дослідники германської етимології реконструюють лише загальногерманську основу **silubr(a)-*, згодом пов'язану з балтійськими і слов'янськими формами, і, можливо, теж східного походження [див., напр., 34, 827]. Ці назви, як, наприклад, англ. *silver*, теж нерідко виступають у значенні ‘срібні гроші; срібні вироби’ і, як ад'єктивні форми, можуть мати значення ‘сивий (про волосся)’. Нім. *Silber* (відоме з VIII ст.) має вторинні значення ‘срібне начиння, столове срібло, срібна медаль, срібні медалі’.

Історичний (зокрема археологічний) і науковий матеріал доводить, що із сріблом були знайомі найдавніші носії індоєвропейських мов. Від і.-с. *arg̥- (у різних джерелах наводяться варіантні форми *Hark(i)- або *Aerǵ- із значенням ‘білий’, із яких виводяться санскритські словоформи ár-juna- ‘білий, світлий, сяючий; світло’ і rajatá- ‘сріблястого кольору; срібло’, а також авест. əzəzata-, д.-перс. (a)rdata-, тох. A ārkī, ārkyant, тох. B ārkwi) йдуть назви срібла у грецькій (ἀργυρος), вірменській (arkat’/argat’), албанській (argjënd), кельтських (гал. arganto-, брет. arc’hant, вал. arian, шотл., ірл. airgead – від д.-ірл. airget/arget) і, нарешті, більшості романських мов: лат. argentum (‘срібло’ і, від архаїчних пам’яток, також ‘гроші’) > франц., окс. argent (ст.-пров. argen, argent), іт. argento, іт. діал. arxento, argentu, рет. arint, рум. argint тощо. Від XV ст. відоме запозичене із (середньо)французької англ. argent у значенні ‘ртуть’ (сучасними назвами цього елемента є mercury або ж quicksilver – букв. ‘швидке срібло’). У сучасній мові останнє слово виступає переважно у значенні ‘сріблястий’, а як іменник є застарілою поетичною або геральдичною назвою срібла.

Що ж до латинської назви argentum, то вона виводиться з протоіталійської основи *argento-, від якої йдуть також інші, близькі за значенням, італійські назви, а саме фалісска argentelom ‘невелика срібна монета’ й оскська arage(tud) ‘гроші’ [20, 45; 39, 53]. Характерний виняток становлять названі вище ісп. і кат. plata, а також порт. і галіс. prata, що йдуть від ст.-пров. plata (< лат. plattus ‘плаский’, а пізніше ‘металевий лист’), до того ж іспанське слово, переважно в Латинській Америці, має ще й досить поширене значення ‘гроші’. Назви металів узагалі нерідко виступають у подібній ролі у різних мовах, так, розмовне значення ‘гроші’ мають назви срібла у низці сучасних індоєвропейських та інших мов. Найпоказовішим є, очевидно, приклад франц. argent, історично вторинне значення якого давно вже стало фактично основним. Водночас для сучасного іт. argento значення ‘гроші’ є вже застарілим. В іберо-романських мовах збереглися водночас інші лексеми, генетично пов’язані з лат. argentum: ісп. заст. поет. argento ‘срібло’, діал. (араг.) archent, а також широковживані досі ісп. argénteo ‘срібний; сріблений; сріблястий’, поет. argentino ‘т. с.’ (як відомо, від цього слова походить назва Аргентини), порт. argentado ‘посріблений; сріблястий’, argentão ‘мельхіор’, argentaria ‘срібне шиття; срібний посуд’, argentário ‘багач; банкір; буфет для срібного посуду’, argénteo ‘срібний; сріблястий; блискучий як срібло’ тощо. У каталанській мові співіснують синонімічні назви prata й argent із численними дериватами.

Щодо вихідної семантики назв срібла у різних мовах зазначимо також, що, приміром, у в мові пушту це букв. ‘біле золото’, а в мові індіанців навахо – ‘метал, що є білим’, при цьому її носії познайомилися з сріблом уже після перших контактів із іспанцями [31, 2]. Подібні приклади дають і давні неіндоевропейські мови: пор. єгип. *hat*, копт. *chat* букв. ‘світлий, яскравий’, шум. *kù babbar* ‘білий (блискучий) метал’ [15, 265]. Згадувалися баскійські назви срібла, походження яких в Іспанії традиційно вважалося готським або кельтсько-іберійським. Сучасне баск. *zilar* і його орфографічні варіанти (виводяться також давня форма *silabur* і пізніша *zildar*) порівнюються сучасним іспанським дослідником за історією походження з ісп. *plata* та іншими подібними назвами. Назви ж платини в індоевропейських мовах мають, як уже зазначалося, романське походження.

Історія назв срібла у слов’янських, германських та інших мовах становить, на нашу думку, наочний приклад діалектичного за своїм характером розвитку семантики: від позначення кольору до назви металу, потім до збірних (у тому числі переносних) значень і, нарешті, знову до передачі кольорових (та інших) характеристик, притаманних цьому металу. Те саме стосується і численних похідних, пов’язаних не тільки з життєдіяльністю людини, а й із позначенням цілої низки абстрактних понять.

Список літератури

1. *Гамкрелідзе Т. В., Иванов Вяч. Вс.* Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – XCVI, 1328 с.
2. Етимологічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.
3. *Иванов В. В.* Славянские названия металлов и проблемы восстановления ранних этапов металлургии у славян // Сов. славяноведение. – М.: Наука, 1979. – № 5. – С. 82–100.
4. *Мартынов В. В.* Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. – Минск: Изд-во АН БССР, 1963. – 250 с.
5. *Мейе А.* Общеславянский язык. – М.: Изд-во иностр. лит., 1951. – XVI, 491 с.
6. *Порциг В.* Членение индоевропейской языковой области. – М.: Прогресс, 1964. – 332 с.
7. *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. сл., 1959. – Т. I–II. – 1284 с.
8. *Стеблин-Каменский М. И.* История скандинавских языков. – М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1953. – 340 с.
9. *Трубачев О. Н.* Серебро // Indoagica в Северном Причерноморье. – М.: Наука, 1999. – С. 76–82.
10. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964–1973. – Т. I–IV.

11. Хедден Т. Д., Вяч. Вс. Иванов. История славянских и балканских названий металлов. 1983. – 198 с. (Рецензия) // Этимология 1986–1987. – М.: Наука, 1989. – С. 235–239.
12. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1993. – Т. I–II.
13. Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М.: Просвещение, 1975. – 542 с.
14. Широков О. С. Реконструкция праязыковых изоглосс общеиндоевропейского диалектного континуума // Сравнительно-историческое изучение языков различных семей / Под ред. Н. З. Гаджиевой. – М.: Наука, 1988. – С. 43–67.
15. Шрадер О. Сравнительное языковедение и первобытная история. – СПб.: Тип. МПС, 1886. – 485 с.
16. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1957. – XVI, 806 s.
17. Būga K. Rinktinai raštai. – Vilnius: Valstybinė politinės ir moklinės literatūros leidykla, 1958–1961. – Т. 1–3.
18. Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. – Madrid: Gredos, 1998. – 627 p.
19. Duden. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. – Mannheim etc.: Duden Verlag, 1963. – Bd. 7. – 816 S.
20. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. – 4e éd. – Paris: Klincksieck, 2001. – XX, 833 p.
21. Falk H. S., Torp A. Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch. – Heidelberg: C. Winter, 1910–1911. – Bd. 1–2.
22. Feist S. Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. – Berlin: Weimannsche Buchhandlung, 1913. – 573 S.
23. Fick A. Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1874–1876. – Bd. I–IV.
24. Fraenkel E. Die baltischen Sprachen. – Heidelberg: C. Winter, 1950. – 126 S.
25. Friedrich J. Hethitisches Wörterbuch. – Heidelberg: C. Winter, 1952. – 344 S.
26. Grimm J., Grimm W. Deutsches Wörterbuch. – Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1854–1922. – Bd. I–XIII.
27. Holthausen F. Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache. – Heidelberg: C. Winter, 1934. – 164 S.
28. Jóhannesson A. Isländisches etymologisches Wörterbuch. – Bern: Francke Verlag, 1956. – XXIII, 1406 S.
29. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Bearb. von E. Seebold. – 23., erw. Auflage. – Berlin; New York: W. de Gruyter, 1995. – LXIV, 921 S.
30. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: Nakl.-vi Českosl. Akad. Věd, 1957. – 627 s.
31. Mallory J. P., Huld M. E. Proto-Indoeuropean ‘Silver’ // Zeitschr. für vergl. Sprachforschung. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. – Bd. 97. – H. 1. – S. 1–12.
32. Meringer R. Indogermanische Sprachwissenschaft. – Leipzig: G. J. Göschen’sche Verlagshandlung, 1903. – 151 S.

33. *Nielsen N. A.* Dansk etymologisk ordbog. – 2 ung. – København: Gyldendal, 1969. – 491 s.
34. *The Oxford Dictionary of English Etymology / Ed. by C. T. Onions.* – Oxford: Clarendon, 1985. – XIV, 1024 p.
35. *Partridge E.* Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. – London: Routledge & Kegan Paul, 1958. – 970 p.
36. *Schrader O.* Reallexicon der Indogermanischen Altertumskunde. – Berlin; Leipzig: W. de Gruyter, 1917–1929. – Bd. 1–2.
37. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen: Domowina, 1978–1989. – Bd. 1–24.
38. *Stang Chr. S.* Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slawischen, Baltischen und Germanischen. – Oslo: Universitetsforlag, 1972. – 204 S.
39. *Vaan M. de.* Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. – Leiden – Boston: Brill, 2008. – XIII, 825 p.
40. *Vries J.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. – 2-te Aufl. – Leiden: Brill, 1962. – LII, 689 S.
41. *Wasserzieher E.* Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Leipzig: VEB Bibl. Inst., 1977. – 262 S.
42. *Weekley E.* An Etymological Dictionary of Modern English. – N.Y.: Dover Publications, 1967. – Vol. I–II. – XX, 1659 p.

В. П. Шульгач

УКРАЇНСЬКІ ЕТИМОЛОГІЇ. 82-91*

Статтю присвячено етимологічному аналізу діалектних лексем аднайай, болділо, вівгá, гутва, калáп, клімбати, кóтька, чўп'інд'я, шемра, юбівий та ін.

Ключові слова: етимологія, діалектна лексика, лексичний архаїзм.

The author analyzes the Ukrainian dialecticisms аднайай, болділо, вівгá, гутва, калáп, клімбати, кóтька, чўп'інд'я, шемра, юбівий and some others.

Key words: etymology, dialect lexis, lexical archaism.

*Продовження. Початок див.: Wiener Slavistisches Jahrbuch. – Wien, 1995. – Bd 41. – S. 175–181 (1-6); Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 33-37 (7-14); Rocznik Slawistyczny. – 1998. – T. LI. – С. 95-103 (15-20); Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 19-27 (21-28); Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 40-46 (29-36); Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 16-22 (37-45); Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 28-33 (46-55); Slavia. – 2003. – Roč. 72. – Seš. 3. – S. 301-304 ([56-65]); Студії з ономастики та етимології. 2004 / Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 2004. – С. 276-282 (66-73); Мовознавство. – 2009. – № 3-4. – С. 12-15 (74-81).